

Коста Симић
докторанд

Касијина божићна стихира и њен словенски превод

Сва сачувана Касијина дела, а нарочито она која су укључена у богослужење, сведоче не само о изузетном песничком дару ове византијске песникиње, него и о њеном добром образовању и дубини теолошке мисли. То нарочито важи за њену стихиру за Божић,⁷ која и представља предмет истраживања у овом раду.

Анализа *сѡихире* према *ѣрчком изворнику*

^Ϟ Ηχος β'.	Глас 2.
Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ	Када је успостављено Августово
τῆς γῆς,	једновлашће на земљи,
ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων ἐπαύσατο·	многовлашће људи преста;
καὶ σοῦ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς ἀγνῆς,	а када се Ти оваплоти од Чисте,
ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων κατήργηται.	многобоштво идола би укинато.
5 Ὑπὸ μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον	Под једно царство светско
αἱ πόλεις γεγέννηται	градови потпадоше
καὶ εἰς μίαν δεσποτείαν θεότητος	и у једну власт Божанства
τὰ ἔθνη ἐπίστευσαν.	народи повероваше.
Ἀπεγράφησαν οἱ λαοὶ τῷ δόγματι τοῦ	Пописаше се народи заповешћу
Καίσαρος·	Кесара;
10 ἐπεγράφημεν οἱ πιστοὶ ὀνόματι	ми верни назвасмо се именом
θεότητος	Божанства
σοῦ, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ	Тебе, Бога нашега, који се
ἡμῶν.	оваплоти;
Μέγα σου τὸ ἔλεος, Κύριε, δόξα σοι.	велика је милост твоја, Господе,
	слава Ти.

У стихири се јасно разликују три дела, од којих се прва два састоје од по четири, а трећи од три стиха. На последњи део се надовезује доксологија, која представља уобичајен завршетак стихира. У сваком од ова три дела Касија наводи по један историјски догађај који се одиграо у Римској империји у време Христовог доласка, а затим сваком од њих налази паралелу у догађајима, који су у вези са Христовим рођењем.

а) Први део (ст. 1–4):

Када је успостављено Августово
једновлашће на земљи,
многовлашће људи преста;
а када се Ти оваплоти од Чисте,
многобоштво идола би укинато.

Успостављању јединствене власти Октавијана Августа (31–14) на простору читавог Средоземља хришћански теолози су веома рано почели да придају посебан значај. Они су наглашавали улогу коју је цар Август имао у економији спасења, будући да је он успостављањем мира у свету и предузимањем првог пописа становништва припремио Царство као колевку у којој је за његове владавине требало да

1074. године у Кијеву; Никодимов типик из 1319. год. (издање: *Тийик архиепископа Никодима*, књига друга, Српскословенски текст разрешио Лазар Мирковић, Београд 2007) и Романов типик из 1331. год. (П. Симић, *Романов тийик*, необјављена докторска дисертација, Београд).

⁷ У рукописима је сачувано још осам Касијиних стихира, које су посвећене празнику Христовог Рођења. Њихово издање видети: Θ. Τζεδάκης, *Κασσιανή*, стр. 50–53.

се роди Христос.⁸ Такву идеју је нарочито истицао Јевсевије Кесаријски (265-340), а пре њега, сличну мисао је исказао и Мелитон Сардски, између 160. и 180. год.⁹ Јевсевије, када описује политичку ситуацију у свету пре него што је власт успоставио Октавијан Август, истиче, између осталог, како су до Августове владавине свака област и сваки народ — Египћани, Арапи, Идумејци, Феничани и Сиријци — имали свог локалног управитеља.¹⁰ То стање Јевсевије назива *мнојовлашћем* (полвархία),¹¹ и оно је било узрок сталних сукоба међу народима: „По селима и градовима и у сваком месту народи су, као у некаквом лудилу, желећи смрт једни другима и заиста будући обузети злим дусима, ступали у ратове и борбе“.¹² Такво стање, међутим, престаје када Август, неколико година пре Христовог рођења,¹³ успоставља јединствену власт: „Свако многовлашће Римљана је одмах престало када је Август, у време појаве нашег Спаситеља, почео сâм да влада“.¹⁴ Оснивање Римског царства и настанак хришћанства Јевсевије ставља у исту раван и назива их двема благословеним младницама: „људима су се, као на неки божански знак, појавиле две благословене младнице — Римско царство и хришћанско учење“.¹⁵ Чињеница, пак, да се ова два догађаја временски подударају, представља за Јевсевија доказ да је реч од чуда, односно да оба догађаја треба посматрати у контексту божанске економије спасења:

„Онима који размишљају с љубављу према истини и не поричу из зависти оно што је божанско, ово несумњиво сматрају за велико чудо: у једно и исто време изобличена је превара демонâ и прекинута вечно непријатељство и борба народа; у једно и исто време је свима проповедан један Бог, једно знање о Њему, и утврђено једно царство међу људима“.¹⁶

Сличну паралелу између наведена два догађаја повлачи и Григорије Назијански: „(Констанције II) добро је знао ... да се развој Рима поклапао са развојем хришћанства, да је Царство почело са Христовим доласком, јер никада пре тога власт није могла да се устали у рукама једног човека“.¹⁷

Касија, дакле, следећи већ утврђену традицију, такође повлачи паралелу између успостављања Августовог *једновлашћа*, којим је укинута дотадашње *мнојовлашће*, и Христовог рођења, које је означило крај многобоштва.

Чини се, међутим, да песникиња, наглашавајући да Христовим рођењем „многобоштво *идола* би укинута“ (ст. 4), полемише и са иконоборцима. Позната је чи-

⁸ Ж. Дагрон, *Цар и ѿрвосвешћеник*, Београд 2001, 184–185.

⁹ Код Јевсевија је сачуван један фрагмент из Мелитонове Апологије цару Марку Аурелију у коме Мелитон наглашава временско поклапање између Августове владавине и настанка хришћанства. Видети: Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique*, IV, XXVI, 7 (ed. G. Bardy), *Sources Chrétiennes* 31, Paris 1952, стр. 210. Поред Мелитона, ову паралелу су у прва три века наглашавали још Иполит Римски (170–236) и Ориген (185–254). Видети: Дагрон, 185.

¹⁰ Eusebius, *Die Demonstratio Evangelica*, VII, 22, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller (der ersten drei Jahrhunderte)* 23, (ed. I. A. Heikel), Leipzig 1913, стр. 332. Упоредити и Eusebius, *Tricennatsrede an Constantin*, XVI, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller (der ersten drei Jahrhunderte)* 7, (ed. I. A. Heikel), Leipzig 1902, стр. 249.

¹¹ „...πολλῆς γὰρ οὐσῆς πρὸ τοῦτου πολυαρχίας...“, Eusebius, *Die Demonstratio Evangelica*, VII, 22, стр. 332.

¹² Eusebius, *Tricennatsrede an Constantin*, XVI, (стр. 249).

¹³ Августова владавина позната је у историографији и као *pax Romana*. Релативни мир на простору Медитерана, који је успостављен у време Октавијана Августа, трајао је до владавине цара Марка Аурелија (161–180).

¹⁴ Eusèbe de Césarée, *La préparation Évangélique*, I, 4, (ed. J. Sirinelli и E. des Places), *Sources Chrétiennes* 206, Paris 1974, стр. 120.

¹⁵ Eusebius, *Tricennatsrede an Constantin*, XVI, 249.

¹⁶ Eusebius, *Tricennatsrede an Constantin*, XVI, 249–250.

¹⁷ Grégoire de Nazianze, *Discours 4. Contre Julien*, 37, (ed. J. Bernardi), *Sources Chrétiennes* 309, Paris 1983, 136.

њеница да су иконоборци одбацивали могућност иконопоштовања због тога што су у томе видели идолопоклонство. О њиховом поистовећивању икона са идолима сведочи, између осталих, и Теодор Студит († 826), с којим је Касија била у преписци:¹⁸ „(иконаборци) икону Господа нашег Исуса Христа богохулно називају лажним идолом (εἰδωλον πλάνης)“.¹⁹ Међутим, после Христовог оваплоћења Његов лик је могуће насликати, јер „(Христос) као што је неописив по Оцу, тако је по мајци описив на дасци и Његов опис или икона треба да буду поштовани“.²⁰ Теодор у наставку додаје да је Христос својим оваплоћењем „укинуо сваки идолски лик“ („καταργήσας πᾶν εἰδωλικὸν ὁμοίωμα“).²¹ Сличност између ове Теодорове фразе и четвртог стиха Касијине дожићне стихире — „ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων κατήργηται“, и то не само у погледу мисли, која је у њима садржана, него и у лексици, несумњиво упућује на утицај Теодоровог учења о иконама на Касијину идеју да Христовим доласком „многобоштво идола би укинато“.²²

б) Други део:

Под једно царство светско
градови потпадоше
и у једну власт Божанства
народи повероваше (ст. 5–8).

Други део представља наставак и даљу разраду првог дела. У њему се, наиме, наглашава да су сви градови потпали под власт једног светског царства, што представља последицу успостављања Августовог *једновлашћа* (μοναρχία), а народи, напустивши многобоштво, што је последица Христовог доласка, почињу да верују „у једну власт Божанства“, односно у једног Бога.

в) Трећи део (ст. 9–12):

Пописаше се народи заповешћу кесара;
ми верни назвасмо се именом Божанства
Тебе, Бога нашега, који се оваплоти;
велика је милост Твоја, Господе, слава Ти!

Историјску позадину за трећи део стихире представља догађај у чију су истинитост изнете многе сумње. Реч је о попису становништва Римског царства који се, према извештају јеванђелисте Луке, догодио по наређењу Октавијана Августа и то управо у време Христовог рођења: „А у оне дане изиђе заповест од кесара Августа да се попише сва васељена... И иђаху сви да се попишу, свако у свој град“.²³ Будући да је Јосиф, Богородичин заручник, дио пореклом из Витлејема, дио је обавезан да се тамо и попише. С њим је кренула и Богородица која је током боравка

¹⁸ Сачувана су три Теодорова писма упућена Касији. Прво и треће насловљено је „Κασιῶς κἀνδιδάτῳ“, а друго „Κασιῶς“. Видети: Theodori Studitae, *Epistulae*, II, (ed. G. Fatouros), [*Corpus Fontium Historiae Byzantinae* XXXI/2], Berlin-New York 1992, *Ep.* 217 (стр. 339–340), *Ep.* 370 (стр. 501–502) и *Ep.* 539 (стр. 813–814).

¹⁹ Theodori Studitae *Antirrheticus* II, PG 99, 352C. Cf. Theodori Studitae, *Ep.* 314, стр. 457.

²⁰ „ὡς περ κατὰ τὸν πατέρα ἀπερίγραπτος, οὕτω κατὰ τὴν μητέρα ἐν πῖνακι περιγραφόμενος καὶ ἡ περιγραφὴ αὐτοῦ, ἥτοι εἰκὼν, προσκυνητὴ“, Theodori Studitae, *Ep.* 479, 700.

²¹ Theodori Studitae, *Ep.* 479, 700.

²² Веа између оваплоћења и иконопоштовања је присутна и у богородичном пете песме Касијиног канона умрлима. Издање овог канона видети: K. Krumbacher, 'Kasia', *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch [-philologische] und historische Klasse*, 1 (1897) 305–70.

²³ Лс. 2, 1, 3. Јеванђеље по Луки представља једини извор из датог периода у коме се помиње овај попис становништва. То је разлог због кога постоји сумња у веродостојност Лукиног извештаја. О овом питању видети: J. Thorley, „The Nativity Census: What does Luke Actually Say“, *Greece & Rome*, 2nd ser., 26.1 (1979) 81–84; J. Thorley, „When was Jesus Born?“, *Greece & Rome*, 2nd ser., 28 (1981) 81–89. Thorley (1981) и J. Rist, „Making Sense of the Date of Jesus Birth“, *Journal of Theological Studies* 56.2 (2005) 489–491.

томе да је она била преведена већ средином XI века.²⁶ Најстарији словенски рукопис који садржи ову стихиру јесте рукопис Синодалне библиотеке бр. 162 (даље: Sin. 162) из XII века,²⁷ који се данас чува у Државном историјском музеју у Москви.²⁸ Осим њега, у свом истраживању сам користио и следеће рукописе: Српске академије наука и уметности бр. 361 (даље: САНУ 361) из средине XIII века, манастира Хиландара бр. 608 (Хил. 608) с краја XIII века,²⁹ Народне библиотеке Србије бр. 647 (НБС 647) из четврте деценије XIV века и манастира Пећке патријаршије бр. 53 (Пећ. 53) из друге половине XIV века.³⁰ Поређење текста стихире у наведеним рукописима јасно показује постојање одређених текстуалних разлика у њеном словенском преводу. Но, сматрам да су те разлике у прва четири рукописа такве природе да нам дозвољавају да говоримо само о различитим преписима истог превода, док, с друге стране, у рукопису Пећ. 53 имамо ако не потпуно нови, онда свакако у значајној мери поправљен стари превод. Будући, дакле, да је у прва четири рукописа реч о истом преводу, у раду ће бити наведен само текст из Sin. 162, а у напоменама ће бити указано на разлике које постоје у остала три рукописа. Текст стихире из Пећ. 53 биће наведен посебно, јер је у питању нови или поправљен стари превод. Словенски превод стихире је ради лакшег праћења анализе и поређења с грчким оригиналом подељен на стихове, иако то није уобичајено, с обзиром на чињеницу да је византијска литургијска поезија у словенском преводу изгубила већину својих формалних карактеристика које је чине поезијом.

Sin. 162 (XII век)

- Авгочестоу единовластвоујущоу на земли
 многомтежнѡе³¹ чловѣчство оставаше (!sic) ѿ са-
 тебе же възпачиши с отъ чистѣна
 многобожнѡе³² идѡльско³³ проклѣнаше (!sic) ѿ са-
 5 въздино цѣсарѣство мирно
 гради бѣиша
 и въздиноу³⁴ властѣ божѣствоу³⁵
 ѡзѣци³⁶ вѣроваша³⁷
 отъписаха с³⁸ людѣмъ повелѣнѣмъ³⁹ кесарева⁴⁰

²⁶ Видети: Пентковский, *Типикон*, 307.

²⁷ Опис овог рукописа видети: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР XI–XIII вв.*, Академия наук СССР, Отделение истории, Археографическая комиссия, Москва 1984, стр. 121–122. Његово издање: *Gottesdienstmenäüm für den Monat Dezember, Teil 5: Facsimile der Handschrift Sin. 162 des Staatlichen Historischen Museums Moskau (GIM)*. Mit einer paläographischen Beschreibung von E. V. Šul'gina, herausgegeben von H. Rothe, Moskau/Wiesbaden 2000, 473–474 (л. 236r–v).

²⁸ Овом приликом желим да се захвалим проф. Др Т. Суботин-Голубовић која ми је указала на постојање ове стихире у датом рукопису.

²⁹ Реч је о минеју служабном за месец децембар. Рукопис је писан уставом с краја XIII века, и српске је редакције (рашки правопис). Опис овог рукописа видети: Д. Богдановић, *Кашалѡи ѡирилских рукописа манастѣира Хиландара*, Београд 1978, 214.

³⁰ В. Мошин, *Рукойиси Пећке ѡиријаршије*, Старине Косова и Метохије, Приштина 1971, 5–137: 68.

³¹ Хил. 608 и НБС 647: многомтежнѡ.

³² САНУ 361: многовезв(о)ж(ь)ство, Хил. 608 и НБС 647: многовезв(о)жнѡ.

³³ НБС 647: идѡльско.

³⁴ НБС 647: единоу.

³⁵ САНУ 361: в(о)ж(ь)твѣноу.

³⁶ САНУ 361: ѡзѣци, Хил. 608 и НБС 647: ѡзѣци.

³⁷ САНУ 361: вѣровавши, Хил. 608 и НБС 647: вѣроваши.

³⁸ САНУ 361, Хил. 608 и НБС 647: ѡписаше се.

³⁹ НБС 647: повелѣнемъ.

⁴⁰ Хил. 608 и НБС 647: кесарева.

- 10 напсахомъ с⁴¹ и вѣрнии имени
 божѣствоуемоу (!sic)
 тебѣ же вѣчловѣчѣша с⁴² бога нашего
 велика ти милость господи слава тебѣ.

Пећ 53 (друга половина XIV в.)

- Лвоусть единоначельствоуюемоу на земли.
 многоначелие ч(е)л(овѣ)комъ прѣста.
 и тебѣ вѣч(е)л(о)в(ѣ)чнѣш сѣ ѿ ч(и)стыне.
 многобожіе идолѣмъ прѣста.
 5 под единымъ ц(а)рствомъ мирскимъ
 грады выше.
 и въ едино вл(а)д(и)чство б(о)ж(е)ства
 езици вѣрѣваше.
 ѿписаше сѣ люд(и)е повелениемъ кесарѣвѣмъ.
 10 напсахомъ сѣ вѣрнии именемъ б(о)ж(е)ства.
 тебѣ вѣч(е)л(овѣ)чѣша сѣ б(о)г(а) нашего.
 великаа твоѣа м(и)л(о)сть г(оспо)ди слава тебѣ.

а) Лексика

Када је реч о лексици словенског превода Касијине божићне стихире треба нагласити да су преводиоци успели, или су бар покушали, да за сваку грчку нађу адекватну словенску реч. Једини изузетак представља реч εἰδῶλον (ст. 4), која је остала непреведена, с тим што у старијим рукописима има облик придева одређеног или неодређеног вида идолскою⁴³ и идолско,⁴⁴ да би касније, односно сигурно већ у другој половини XIV века, као што нам сведочи рукопис Пећ. 53, овај придев био поименичен и гласи идолъ.⁴⁵

У преводу се јавља и неколико калкова. Овакав начин образовања речи, који је карактеристичан за именице, глаголе и придеве, најбоље се одражава у сложенацима.⁴⁶ У датој стихири постоји шест таквих речи: љдиновластвоуюемоу⁴⁷ и љдиноначельствоуюемоу⁴⁸ представљају калк грчке речи монаρχήσαντος; мзномѣтежнѣю⁴⁹ и многоначелие⁵⁰ — полυαρχία; многовѣзб(о)ж(ь)ство⁵¹ и многобожіе⁵² — πολυθεΐα. У грчком тексту јавља се два пута сложенаци εὐαγγελίσαντος (ст. 3 и 11), која је у рукописима који припадају старијем преводу преведена двома различитим речима, али које су у суштини синоними: вѣплѣшѣш сѣ (ст. 3)⁵³ и в(ь)чл(о)в(ѣ)чѣша сѣ (ст. 11). Намеће се питање да ли ову лексичку варијацију треба приписати преписивачима или је могуће претпоставити да је она постојала већ у протографу, односно у пр-

⁴¹ САНУ 361 и Хил. 608: напсахомъ сѣ; НБС 647: напн(са)ше сѣ.

⁴² САНУ 361 и Хил. 608: в(ь)чл(о)в(ѣ)чѣша сѣ; НБС 647: вѣч(ь)л(о)в(ѣ)чѣшаго сѣ.

⁴³ САНУ 361, Хил. 608 и Sin. 162.

⁴⁴ НБС 647.

⁴⁵ Ова реч није преведена ни у црквенословенском преводу ове стихире: (многобожіе) идѣлаѣвѣ.

⁴⁶ О словенским калковима видети: R. Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*, [Slavistische Forschungen 9], Köln-Wien 1970.

⁴⁷ Sin. 162, САНУ 361, Хил. 608 и НБС 647.

⁴⁸ Пећ 53.

⁴⁹ Sin. 162; САНУ 361: мзномѣтежнѣю; Хил. 608 и НБС 647: м'номѣтеж'но.

⁵⁰ Пећ 53.

⁵¹ многовѣзб(о)жнѣ, Хил. 608 и НБС 647. У Sin. 162 ова грчка именица преведена је придевом одређеног вида мзномѣтежнѣю.

⁵² Пећ 53.

⁵³ Глаголом вѣплѣтити (сѣ), од кога је изведен партицип вѣплѣшѣш сѣ, у словенским текстовима обично се преводи грчки глагол σαρκοῦσθαι. Видети: *Slovník jazyka staroslověnského*, 6, Praha 1962, 314.

вобитном тексту превода? Одавно је указано на чињеницу да је употреба синонима присутна и у тексту старословенског превода јеванђеља који су извршили утемељивачи словенске писмености и први преводиоци на старословенски језик, Кирило и Методије.⁵⁴ С обзиром на светост јеванђелског текста и на ауторитет који су имали преводи Свете браће, тешко је замислити да су каснији преписивачи вршили такву врсту исправки у њиховим преводима. То значи да су већ Кирило и Методије користили синониме уколико би се нека реч више пута јављала у грчком оригиналу. Употреба синонима, у циљу избегавања понављања, карактеристична је за сваку врсту усмене и писане речи, укључујући и преводе, и таква појава је позната из опште теорије превода.⁵⁵ Због тога сматрам да у том светлу треба посматрати и наведену лексичку варијацију у божичној стихири, односно да је треба приписати перу преводиоца. И на крају, имамо још два калка: *отъписаха* ^{с56} — *ἀτεγράφησαν* и *написахомъ* ^{с57} — *ἐτεγράφημεν*.

Из наведених примера се, међутим, примећује да преводиоци нису увек успешни у образовању калкова. Тако реч *многѡмѣтежнѡе* не представља прецизан превод грчке сложенице *πολυαρχία*. Због тога ће она касније, у новом преводу, бити замењена речју *многѡначелнѡе*, о чему нам сведочи рукопис Пећ. 53.⁵⁸ Непрецизно формиран калк налази се и у четвртом стиху, где је грчка именица *πολυθεΐα* у најстаријем рукопису, односно у Sin. 162, преведена придевом *мъногѡвожнѡе*. Каснији преписивачи су исправно поступили када су овај придев поименичили, али именице које су употребили — *многѡвѣз(о)ж(ь)ство*⁵⁹ и *многѡвѣз(о)жине*,⁶⁰ не представљају прави калк речи *πολυθεΐα*, зато што је између првог и другог дела ове сложенице уметнут префикс *вѣз*, којим се на старословенски језик преводи α-privativum.⁶¹ Прави калкови речи *πολυθεΐα* јесу *многѡвожине*,⁶² реч која је употребљена у Пећ. 53. и *мъногѡвожѣство*⁶³. Пример где преводиоци слепо следе грчки оригинал у формирању словенске сложене речи, при чему не воде довољно рачуна о томе да ли ће новформирана словенска реч бити довољно разумљива, налази се у осмом стиху. Да би превели грчку сложену реч *ἀτεγράφησαν* (3. лице плурала медијалног аориста), која се састоји од префикса *ἀπο* (=од) и глагола *γράφειν* (=писати се), преводиоци образују словенску реч на тај начин што дословно преводе и префикс и глаголски облик: *отъписаха* ^{с64} (*ѡ* + *писати се*). На сличан начин образован је и глагол *написати се* (*се*), којим је у деветом стиху преведен грчки сложени глагол *ἐπιγράφειν*: *ἐπεγράφημεν* (*ἐπι* + *γράφειν*) = *написахомъ* ^{с65} (*на* + *писати се*). Овим словенским глаголом преводи се, осим глагола *ἐπιγράφειν*, и глагол *ἀπογράφειν* (=пописати се).⁶⁶

⁵⁴ Е. М. Верещагин, *Из истории возникновения первого литературного языка славян. Варьирование средств выражения в переводческой технике Кирилла и Мефодия*, Москва 1972, 60–83.

⁵⁵ Верещагин, *Из истории*, 65.

⁵⁶ САНУ 361, Хил. 608, НБС 647 и Пећ. 53: *ѡписаха се*.

⁵⁷ САНУ 361 и Хил. 608: *написахомъ се*; Пећ. 53: *написахомъ се*; НБС 647: *напи(са)ше се*.

⁵⁸ У црквенословенској рецензији старословенског језика стоји *многѡначелнѡе*.

⁵⁹ САНУ 361.

⁶⁰ Хил. 608 и НБС 647.

⁶¹ Сложеница *многѡвѣз(о)ж(ь)ство* или *многѡвѣзѡжине* била би исправна да се у грчком тексту уместо речи *πολυθεΐα* налази реч *полу-α-θεΐα*. Међутим, реч *полу-α-θεΐα* не постоји у грчком језику.

⁶² F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-Latinum*, Aalen 1977, 374.

⁶³ *Slovník jazyka staroslověnského*, 18, 239.

⁶⁴ *ѡписаха се*, САНУ 361, Хил. 608 и НБС 647; *ѡписаха се*, Пећ. 53.

⁶⁵ САНУ 361 и Хил. 608: *написахомъ се*; НБС 647: *напи(са)ше се*; Пећ. 53: *написахомъ се*.

⁶⁶ *Slovník jazyka staroslověnského*, 19, 302. Глагол *ѡписати се* не постоји у речницима старословенског језика, што је можда доказ да овај калк није успешно образован, односно да не представља добар превод грчког глагола *ἀπογράφειν*.

Поред наведених примера успешног и неуспешног образовања калкова, у словенском преводу, нарочито у оном старијем, постоји још неколико непрецизности, па чак и грешака у преводу одређених грчких речи. Тако, на пример, преводилац у другом стиху грчку реч ἐλαύσατο, која представља 3. лице сингулара медијалног аориста глагола παύεσθαι, преводи речју *встаѡлаше ѿ* (3. лице једине имперфекта глагола *встаѡлати ѿ*). Глаголом *встаѡлати ѿ* (ѿ) у старословенском језику преводе се грчки глаголи ἀφίεῖν, (ἐγ)καταλιπᾶν, (ἐγ)καταλείπειν, ἐκλείπειν (остављати, отпуштати, напуштати, одлазити, итд.),⁶⁷ а глагол παύεσθαι преводи се са *прѣстати*,⁶⁸ како и стоји у Пећ. 53: *прѣста*. Док је у свим до сада наведеним примерима углавном реч о непрецизности преводилаца, у четвртном стиху старијег превода имамо случај да је један грчки глагол потпуно погрешно преведен. Наиме, у питању је израз *проклинаше ѿ* којим преводилац преводи грчку реч κατήρηται. Због сличности овог облика глагола катаргеῖσθαι (3. лице једине медијалног перфекта), са обликом κατήρται (3. лице једине медијалног перфекта) глагола катарᾷσθαι (на старословенском: *проклинати ѿ*)⁶⁹ дошло је до погрешног превода. До грешке је могло доћи из два разлога: а) преводилац није довољно добро познавао грчки језик, тако да није препознао да дати облик (κατήρηται) не потиче од глагола катарᾷσθαι, него од катаргеῖσθαι; б) преводилац је погрешно прочитао грчки текст, будући да је имао пред собом грчки предложак писан минускулом, за чије читање је потребна велика пажња. Каснији преводилац је делимично исправио ову грешку, будући да је употребио глагол *прѣстати*,⁷⁰ иако је словенски еквивалент за грчки глагол катаргеῖσθαι глагол *оупразнити ѿ* (ѿ).⁷¹

б) Синтакса падежа

Зависност преводилаца од грчког оригинала нарочито се огледа у синтакси, с обзиром да је грчка синтакса падежа и глагола утицала на словенски превод.

У грчком тексту имамо два примера генитива, који стоји као допуна уз именицу: ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων (ст. 2) и ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων (ст. 4). У ранијим словенским преводима такав генитив се веома ретко исказује генитивом, те се најчешће преводи присвојним придевом и дативом.⁷² Из наведених примера закључујемо да је словенски преводилац поступио тако у другом случају, будући да је дату синтагму превео са *многѡвѣз(ѡ)жнѣ идѡльскѡѣ* (ст. 4), односно генитив τῶν εἰδώλων превео је присвојним придевом *идѡльскѡѣ*.⁷³ Међутим, у другом стиху генитив τῶν ἀνθρώπων превео је номинативом *чл(ѡ)в(ѣ)чѣство*, а именицу ἡ πολυαρχία превео је описним придевом *м'ногѡмѣтѣж'но*, тако да цела синтагма гласи: *многѡмѣтѣж'ноѣ чл(ѡ)в(ѣ)чѣство*. Преводилац с краја XIV века, који се труди да дословније преводи, превео је дату синтагму номинативом и дативом: *многѡначелнѣ ч(ѣ)л(ѡвѣ)комѣ и многѡбож'ѣ идѡлѡмѣ*.⁷⁴

Присвојним придевом су у старијем преводу преведена још три посесивна генитива: *δεσποτεΐαν θεότητος* — *властѣ̃ вожѣствѣноѡѣ* (ст. 7),⁷⁵ *τῷ δόγματι τοῦ*

⁶⁷ *Slovník jazyka staroslověnského*, 23, 569–570.

⁶⁸ *Ibid.*, 32, 486.

⁶⁹ *Ibid.*, 30, 354.

⁷⁰ Видети: Пећ. 53.

⁷¹ *Slovník jazyka staroslověnského*, 46, 671.

⁷² Н. Радошевић, *Шестиднев Георгија Писиге и његов словенски љревод*, Београд 1979, 107.

⁷³ У НБС 647 овај придев је неодређеног вида *идѡльскѡ*.

⁷⁴ Видети: Пећ. 53.

⁷⁵ У САНУ 361 овај придев има форму неодређеног вида *в(ѡ)ж(ѣ)чѣствѣноѡѣ*.

Καῖσαρος — повеленина кесарева (ст. 9) и ὀνόματι θεότητος — имени б(о)ж(е)ственом(у) (ст. 10), док су у млађем преводу именице из ст. 7 и 11 преведене именицама и сачувале су генитив, као што је и у грчком оригиналу: вл(а)д(и)чѣство б(о)ж(е)ства и именимъ б(о)ж(е)ства. Треба још напоменути да је у деветом стиху инструментални датив τῷ δόγματι у три рукописа — Sin. 162, САНУ 361 и Хил. 608, преведен генитивом повеленина. Преводац је у датом случају био принуђен да напусти грчку синтаксу очигледно због тога што девети стих у словенском преводу почиње глаголом ѿписаши сѣ, тако да је због префикса ѿ сматрао исправним да именицу повеление (гр. δόγμα)⁷⁶ преведе генитивом. Међутим, преписивач рукописа НБС 647 ставио је ову именицу у инструментал повелѣнием, али је присвојни придев, који следи и који би требало да се слаже с именицом у роду, броју и падежу, оставио у генитиву кесарева.⁷⁷ У рукопису Пећ. 53 и именица и придев налазе се у инструменталу: повеленинемъ кесарѡвѣмъ.

Грчку синтагму Αὐτοῦστον μοναρχήσαντος, која представља генитив апсолутни, словенски преводиоци су превели дативом апсолутним: Авѡуѡстоу ѣдиноблѣствѡуѡу (Sin. 162, САНУ 361, Хил. 608 и НБС 647) или Авѡуѡстѣ ѣдиноначѣствѡуѡу (Пећ. 53). Грчки генитив апсолутни се у словенској преводној литератури углавном преводио дативом апсолутним.⁷⁸ Стога је дативом апсолутним преведена и синтагма τοῦ ἐνανθρωπήσαντος (3. ст.) — тѣѣѣ въплѣщѡу сѣ.⁷⁹

На крају, у ст. 12 енклитички облик личне заменице другог лица сингулара сѹ, који у генитиву гласи сѡу, на словенски језик је преведен на два начина: енклитичким обликом датива сингулара личне заменице другог лица ти⁸⁰ и присвојном заменицом женског рода твоѡа.⁸¹

в) Синтакса глагола

У грчком оригиналу дате стихире заступљено је укупно девет глагола, који су употребљени у два времена — у аористу и у перфекту. Иако грчком аористу одговара словенски аорист, преводац ово глаголско време преводи и имперфектом. Примери у којима је грчки аорист преведен словенским аористом јесу следећи: ἐπαύσατο — вѣрѡваши⁸² (ст. 8), ἀπεγράφησαν — ѿписаши сѣ (ст. 9) и ἐπεγράφημεν — написахомъ сѣ⁸³ (ст. 10), а пример где је аорист преведен имперфектом имамо у ст. 2: ἐπαύσατο — ѡставляши сѣ. У рукопису Пећ. 53 и овај грчки аорист преведен је словенским аористом: прѣѣта.

У грчком тексту срећу се и два глагола у перфекту, од којих је први у старијем преводу преведен имперфектом: κατήρυηται — проклинаши сѣ (ст. 4),⁸⁴ а други аористом: γευένηται — више.⁸⁵

На крају, треба се још осврнути на превод грчких партиципа. У грчком тексту употребљена су три партиципа активног аориста: μοναρχήσαντος (ст. 1) и два

⁷⁶ *Slovník jazyka staroslověnského*, 26, 69.

⁷⁷ кесарева, САНУ 361.

⁷⁸ О пореклу датива апсолутног у словенским преводима и његовој функцији видети: J. Stanislav, 'Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine', *Byzantinoslavica V* (1933–34) 1–112 и Б. Скупский, 'Происхождение дательного самостоятельного в первоначальном славянском переводе евангелия', *Slovo* 41–43 (1993) 49–59.

⁷⁹ тѣѣѣ въч(ѣ)л(о)в(ѣ)чивш сѣ, Пећ. 53.

⁸⁰ Sin. 162 и Хил. 608.

⁸¹ САНУ 361, НБС 647 и Пећ. 53.

⁸² вѣрѡвавши, САНУ 361.

⁸³ написахомъ сѣ, Пећ. 53.

⁸⁴ У рукопису Пећ. 53 овај глагол је преведен аористом: каτήρυηται — прѣѣта.

⁸⁵ више, Хил. 608, НБС 647 и Пећ. 53.

пута ἐνανθρωπῆσαντος (ст. 3 и 11). Први од њих преведен је партиципом активног презента ἐδινωλαствоῦν⁸⁶ и ἐδინοναχελствоῦν⁸⁷ док је други преведен партиципом претерита активног: въплъцишю сѣ⁸⁸ (ст. 3) и въчл(овѣ)чыша сѣ (ст. 11). У оба случаја употребљена је повратна заменица сѣ, због тога што се грчки глагол ἐνανθρωπεῖν на словенски преводи повратним глаголом.

Закључујући анализу словенског превода, треба нешто рећи и о његовом стилу. Већ је указано да се старији преводацац, очигледно из разлога стила, користи синонимима приликом превода једне исте речи која је употребљена два пута у грчком изворнику: ἐνανθρωπῆσαντος (ст. 3 и 11) — въплъцишю с (ст. 3) и въчл(овѣ)чыша с (ст. 11). У старијем преводу се на два места јавља и хомојотелеутон, који је, као што смо видели, доста заступљен у грчком оригиналу:

многѡмтежнѡне чловѣчѣство оставаше (!sic) с (ст. 2)

многѡбожнѡне идѡльскѡе проклѡнаше (!sic) с (ст. 4)

и

градѡи въиша (ст. 6)

ѡзъци върѡваша (ст. 8).⁸⁹

Млађи превод, иако се одликује већом тачношћу и прецизношћу од оног старијег, ипак заостаје за њим у погледу стила. Његов преводацац не само да не користи синониме у превођењу исте грчке речи која се јавља два пута у грчком изворнику, него напротив две различите грчке речи преводи истом словенском, као што је случај у ст. 2 и 4, у којима су грчке речи ἐλαῦσато (ст. 2) и κατήρηται (ст. 4) преведене са прѣста. Но ипак, главну одлику и једног и другог превода представља тежња преводацаца за дословним превођењем, што се огледа у реду речи и у реченичном склопу. То усталом представља главно обележје словенских превода византијске литургијске химнографије уопште.

Из анализе грчког изворника и словенског превода Касијине божићне стихире произлази следећих неколико закључака:

1. Повлачење паралеле између Августовог успостављања јединствене власти (μοναρχία) на простору читавог Средоземља, што је означило крај многовлашћа (πολυαρχία), и Христовог рођења, које представља крај многобоштва (πολυθεΐα), базирано је на ранохришћанском и рановизантијском тумачењу ова два догађаја које иде уназад све до Мелитона Сардског, али га је нарочито развио Јевсевије Кесаријски.
2. Истицањем Христовог оваплоћења, као догађаја којим је укинута „многобоштво идола“, песникиња истовремено полемише и са иконоборцима, који су сматрали да поштовање икона представља идолопоклонство.
3. Дата стихира спада у ред ремек-дела византијске литургијске химнографије и са аспекта форме, будући да у њој песникиња строго води рачуна о ритму, који има за своју основу број слогова и место нагласка.
4. На основу сачуваних словенских рукописа који садрже Касијину божићну стихиру може се закључити да је она до краја XIV века била два пута преведена на старословенски језик. Рукопис Синодалне библиотеке бр. 162 из XII века представља најстарији рукопис у коме је сачувана старија верзија словенског превода, који се налазио у богослужбеној употреби све до пред крај XIV века. О његовој богослужбеној употреби сведочи нам низ сачуваних рукописа који садрже дату стихиру, од којих су у овом

⁸⁶ Sin. 162, САНУ 361, Хил. 608 и НБС 647.

⁸⁷ Пећ. 53.

⁸⁸ въч(ѣ)л(о)в(ѣ)чнѡш сѣ, Пећ. 53.

⁸⁹ У Пећ. 53: градѡи въише.
ѡзъци върѡваше.

раду кориштена следећа три: САНУ 361, Хил. 608 и НБС 647. Крајем XIV века настао је нови превод божићне стихире на старословенски језик, а његов текст је сачуван у рукопису Пећке патријаршије бр. 53. Без обзира на извесне грешке и непрецизности које одликују оба ова превода, њихов значај у процесу настанка коначног словенског превода ове стихире је огроман. Доказ за то је и чињеница да је највећи део лексике који је у њој употребљен задржан и у каснијем црквенословенском преводу, који се још увек налази у богослужбеној употреби.

Abstract: The topic of this paper is Cassia's Christmas's *sticheron*. The first part of the paper is dedicated to the analysis of the Greek original of the *sticheron* and the discussion of the main ideas contained therein. The most important of those ideas is the emphasis on the temporal coincidence between the establishment of Augustus' rule throughout the Mediterranean, that replaced the rule of many, with the birth of Christ, which signified the end of the polytheism of idols. By emphasizing that the birth of Christ signifies the cessation of servitude to idols, Cassia at the same time enters into a debate with the iconoclasts. In the second section of the paper, which is dedicated to the Slavonic translation of the aforesaid *sticheron*, I analyze the lexis and the syntax of the verbs and of the noun cases of two Church-Slavonic translations of which one originated before the XII century and the second at the end of the XIV century. The general characteristic of the Slavonic translations of the *sticheron* is that the translators literally followed the original Greek order of words and the syntax. Both translations, and particularly the older one, contain numerous mistakes and imprecisions, which indirectly points to its origin during the time when the Slavonic language was still not sufficiently developed to express all the subtle ideas contained in the Greek original.